

Változások a magyar orvosi nyelvben: nyelvi hatások, jelenségek vizsgálata; a szaknyelvművelés célja és lehetőségei

Pécsi Tudományegyetem
Egészségtudományi Doktori Iskola

2018. május 11.

Keresztes Csilla SZTE ÁOK
habilitációs előadás

Előadás menete

Nyelv – szaknyelv

Írott magyar orvosi nyelv – történeti áttekintés

Az angol nyelv a tudományokban

Saját kutatások ismertetése

Szaknyelvművelés

Összegzés

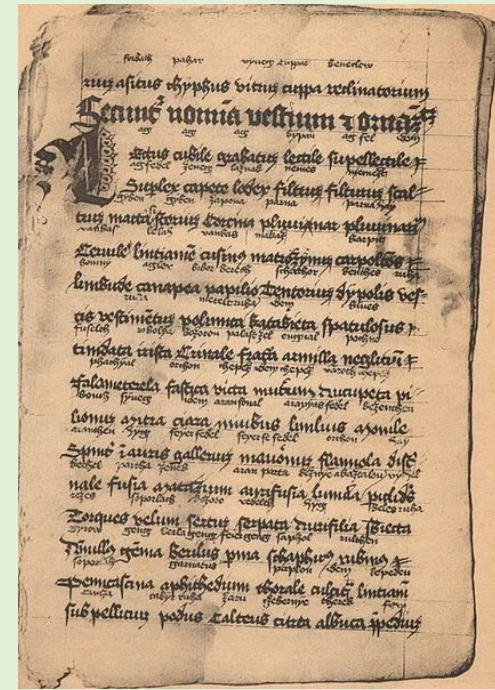
Nyelv, szaknyelv, orvosi nyelv

- **Nyelv:** egyetemes jelrendszer, az emberi kommunikáció legáltalánosabb eszköze, egy nagyobb közösség, általában egy nemzet tulajdona.
- **Szaknyelv:** **szak, szakterület** fogalom- és szakszókincse, a szakmai kapcsolattartás eszköze (Bősze, 2009). Egy szakmának vagy tudománynak a jellegzetes **nyelvváltozata** (Kugler, Tolcsvai Nagy, 2000).
- **Orvosi nyelv:** az orvos munkaeszköze, de az egészség–betegség mindenkit érint, így köznyelv is.
- **Magyar orvosi nyelv:** dinamikusan változó hagyományőrzés – újítás (Kuna, 2016)

Magyar orvosi szaknyelv

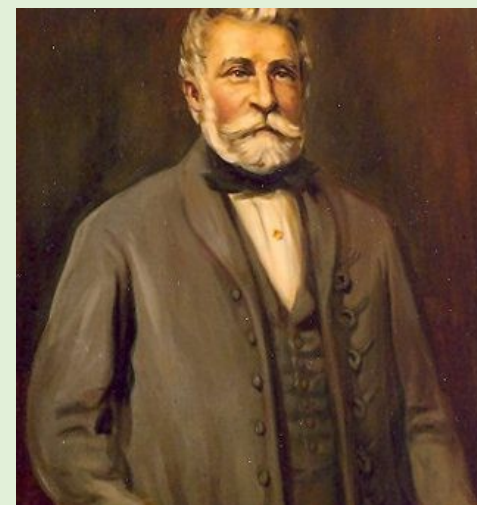
A kezdetek

- Besztercei szójegyzék (latin-magyar) (1395 k.)
- Festetics kódex („Pál uram betegségéről szerzett imádság” → 1493)
- Váradi Lencsés György *Egész orvosságról való könyv, azaz Ars Medica* (1577 k.)
- *Beythe András Fives könyve* (1595)
- *Orvosságos könyvecske* 1665 k. [Fogh faias ellen]
- Pápai Páriz Ferencz: *Pax Corporis* (1690/1747) [Az emberi Test Nyavalyáinak Okairól, Fészkeiről 's azoknak Orvoslásának módgyáról való TRACTA]

Fejlesztések, nyelvújítások a magyar orvosi szaknyelvben

- Apáczai Csere János: Magyar Encyclopaedia (1653) – termékeny nyelvújító – testrészek, tünetek
- Rácz Sámuel (1744–1807) magyar nyelvű tankönyvek (sebészet, szülészet, élettan), az egyes szakmák magyar nevezéktana
- Bugát Pál (1793–1865) – élettan, kór- és gyógytan, gyógyszeratan magyarul
nyelvújítás: *csukló, iker, kór*
1828 Bonctudományi szójegyzék
1831 Orvosi Tár (első magyar nyelvű orvosi folyóirat)

Helyesírás, nyelvművelés

- 1832 Az Akadémia első helyesírási szabályzata
- 1901 Újabb szabályzat és szójegyzék (csak 13 orvosi vonatkozású szó!)
- 1922 Iskolai helyesírás (kb. 150 orvosi szó pl. *csúz*, *hányóinger*)
- 1929 Balassa József: Az egységes magyar helyesírás szótára és szabályai (kb. 3000 orvosi szó)
- 1983 Brencsán János: Új orvosi szótár
- 1992 Orvosi helyesírási szótár
- 2000 Magyar Orvosi Nyelv folyóirat
- 2009 A magyar orvosi nyelv tankönyve

Főbb nyelvi hatások

latin/ógörög

- testrészek, betegségek neve pl. *cor, colon, hiatus hernia*
- köznyelvben: *kolera, patika, doktor*

Más nyelvek:

finnugor: *csomó, fekély, hólyag*

török: *boka, csipa, kar*

alán: *méreg*

szláv: *bába, garat*

XX. századi kölcsönzések

új fogalmak főként **angol** szavakkal

pl. *bypass, flow, monitor*

Emellett **francia**, **német** és ún. **nemzetközi** szavak

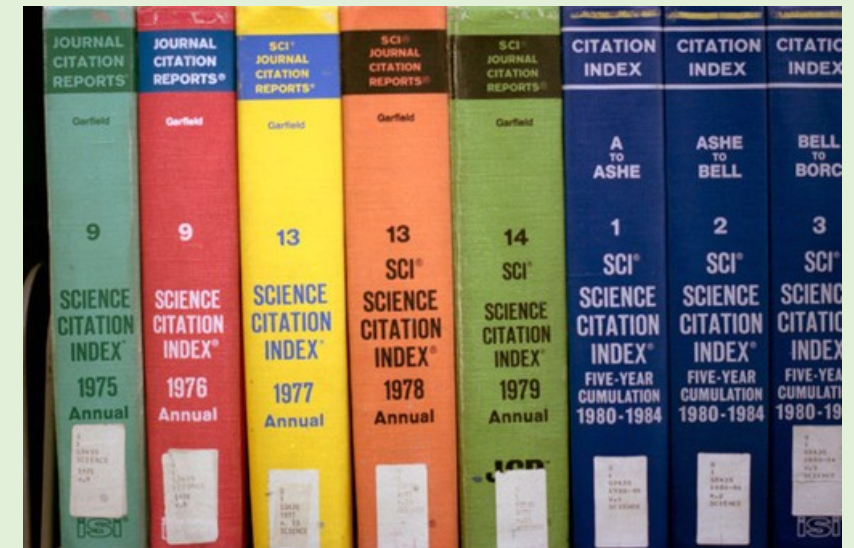
pl. *attak* (fr. *attaquer*), *sokk* (fr. *choc*)

blokk (n. *Block*), *fásli* (n. *Faschl*), *kontraszt* (n. *Kontrast*)

izotóp, vitamin

Az angol nyelv szerepe a tudományokban

- magas presztízs + társadalmi/gazdasági dominancia
- 1950-es évek óta az **angol** nyelv az **orvostudomány nyelve**, a latin helyébe lépett (Schlögel, 2007)
- Tudományos Citációs Index (SCI)
 - az adatok 90%-a angol nyelvű cikkekből
- konferenciák, kongresszusok
- nemzetközi kutatások

Saját kutatás 1:

Az angol nyelv hatása a magyar orvosi nyelvre (2002)

Lexikai elemek vizsgálata

Magyar nyelvű **orvosi tankönyvek**

Herold, G.: Belgyógyászat orvosoknak–medikusoknak. B+V Lap-és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2001

Gőbl, G.: Oxiológia. Medicina Könyvkiadó Rt. Budapest, 2001

Folyóiratok

Családorvosi Fórum

Granuum

Háziorvosi Továbbképző Szemle

Lege Artis Medicinae

Magyar Orvos

Orvosi Hetilap

Orvostovábbképző Szemle

Eredmények

A Belgyógyászat tankönyvben

pl. *evidence based medicine* (bizonyítékokon alapuló orvoslás)

follow-up teszt (követéses vizsgálat)

staging (rosszindulatú daganatok stádiumbeosztása)

catgut (felszívódó varróanyag).

Az Oxiológia jegyzetben

pl. *gasping* (ziháló légzés)

high voltage (magas feszültség)

major-, minor stroke (agyvérzés – múltó ischaemiás állapot)

drop-attack (hirtelen testtónus vesztes).

Folyóiratokban

pl. *demand pacemaker* (szívritmus-szabályozó, mely a keringés szükséglete szerint lép működésbe)

on-demand kezelés (szükség szerinti kezelés)

burn-out szindróma (kimerült állapot)

compliance (együttműködés)

second look beavatkozás (újabb műtét az első műtét eredményének megítélésére)

chain of lakes (tófűzér megjelenés idült hasnyálmirigy gyulladásnál)

gating (kapuzárás, Élettanban).

Következtetések

- a magyar orvosi nyelv „elangolosodik”
- a régi (magyar/latin) nyelvű terminusok használata csökken
- angol hiánypótló: nem lehet kifejezni anyanyelven az új ismereteket

Saját kutatás 2: Angol nyelvi kontaktushatások magyar zárójelentésekben (2005–2009)

234 db (216 703 szó) az SZTE-n klinikáin kiadott zárójelentés
kontaktusnyelvészeti vizsgálata:

- írásképi (ortografikus) kölcsönzés
- lexikai kölcsönzés
- jelentésbeli kölcsönzés
- grammatikai és szintaktikai szintű kölcsönzés

Eredmények

a) Ortografikus kölcsönzések

- visszaangolosítás:
pl. *attak>attack, blokk>block, sokk>shock, sönt>shunt, teszt>test*
- központosítás:
tizedespont a tizedesvessző helyett: pl. *1-1.5 mm-es ST-depression mutatkozott*
kezdő idézőjel: pl. *Vércsoport: "A" Rh pozitív*

b) Lexikai kölcsönzés

1. Eredeti alakban átvett kölcsönszavak

főnevek pl. *flow, graft, mapping, pace, scan, stent*

melléknevek pl. *guided, slow-fast, standard*

2. Helyesírásukban integrált kölcsönszavak

főnevek pl. *defibrillátor, hormon, szupport*

melléknevek pl. *effektív, intenzifikált, triggerelt*

igék pl. *diszkonnectál, tesztel*

c) Jelentésbeli kölcsönszavak

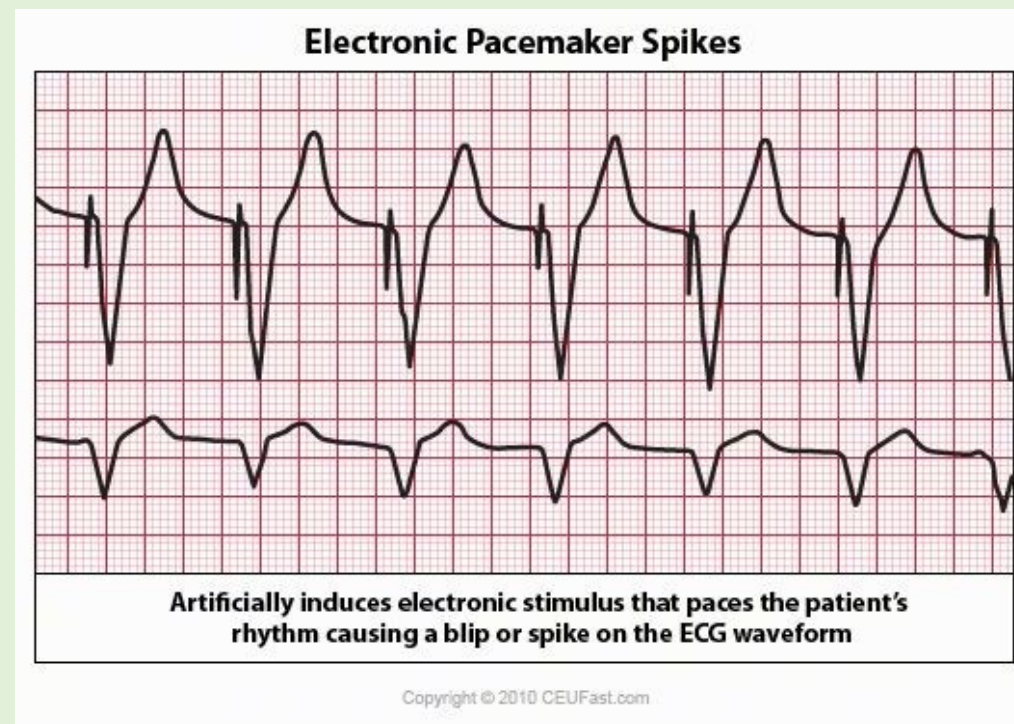
kalk **hibridkölcsönzés** **tükörképzés** **tükörjelentés**

tükörszó pl. *csúcsgrádiens* pl. *keringésmegingás* pl. *tüske* (v.ö. angol *spike*)

pl. gócjel

tükörkifejezés

pl. *képalkotó terheléses vizsgálat*

d) Grammatikai, szintaktikai, egyéb kölcsönzés

Névelőhasználat

pl. *benne egy 22 mm kőreflexió látható; Ø ultrahang jobb oldali nephrolithiasist igazolt*

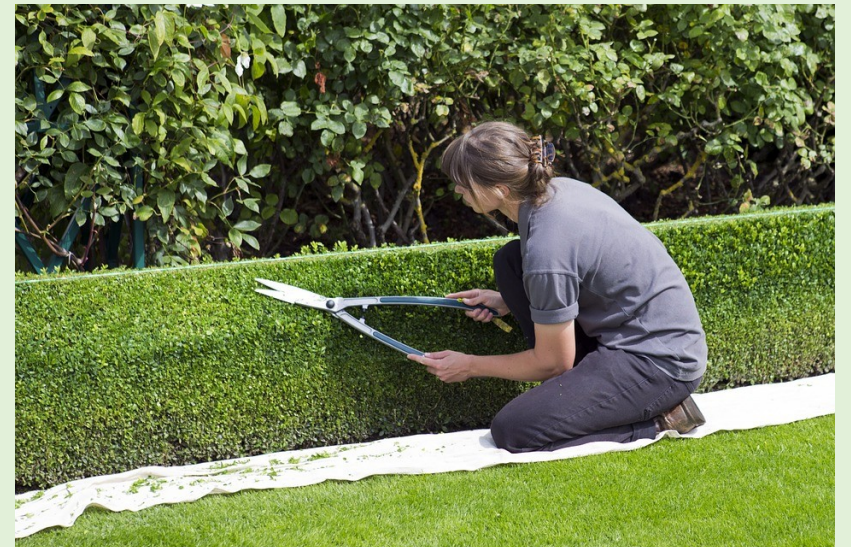
Személytelen szerkezetek, passzív

pl. *Városi Ügyelet kéri vizsgálatát; A vizsgálat subcostalis síkból történt; figyelhető meg; ábrázolódik*

Igeidők, hátravetett jelzői szerkezetek

pl. *Háziorvos utalja be osztályunkra
vitamin B komplex*

**Udvariassági stratégiák, defenzív medicina,
köntörfalazás „hedging”**

Következtetések

- az angol kölcsönzés/kontaktushatás összetett és árnyalt jelenség
- a kölcsönzés okai: nyelvi szükséglet és presztízs
szükséglet: hiányzó terminológia pótlása, szinonimák, eufemizmusok
presztízs: csoportazonosság, összetartozás kifejezése, mások kirekesztése, hatalom megjelenítése

A kontaktushatás nem hozza közelebb egymáshoz az angol és a magyar nyelvet
nyelvi paradoxon

A nyelvi globalizáció nyelvi fragmentációhoz vezet

magyar orvosi köztes nyelv

Összetettebb és változatosabb nyelvi paletta

Következtetés

Orvosi köztes nyelv (interlanguage) kialakulása

főként magyar nyelvi elemek + latin lexika + angol kölcsönzött nyelvi elemek

- a magyar egészségügyi köztes nyelv: összeköti a klinikusokat, a háziorvosokat és az egészségügyi szakdolgozókat
- DE: szelekciós (kapuőr) funkciót is betölt: akik nem rendelkeznek legalább passzív köztes nyelvi ismeretekkel, azok számára csak korlátozottan érhetőek el az orvosi ismeretek (Selinker, 1972; Corder, 1975)

Köztes nyelv (KNY)

- A házi orvosok, klinikai szakdolgozók nem feltétlenül beszélik az angol nyelvet, mégis megértik, használják a KNY-t.
- A magyar anyanyelvű nem-orvos pl. mérnök, nem érti, még angol nyelvtudás birtokában sem, és nem érti az angol anyanyelvű orvos sem.
- Nem csak szókincsében, de részben grammatikájában, retorikájában, írásképpen is eltér a magyar köznyelvtől.
- Összeköti az azonos foglalkozásúakat, de kirekeszti a csoporton kívülieket.

Saját kutatás 3:

A többségi nyelv hatása a kisebbségi szaknyelvekre

Az erdélyi magyar orvosi nyelv (2003–2005)

- Kérdőíves felmérés a marosvásárhelyi egyetem orvostudományi és gyógyszerészettudományi kar oktatói és hallgatói között
- Írott magyar nyelvű orvosi/ gyógyszerészeti szakirodalom

Az erdélyi magyar (EM) és a magyarországi magyar (MM) orvosi szaknyelv közötti eltérések és magyarázataik

1. EM-ben jellemzőbb nyelvjárási és a régiesebb nyelvhasználat (Péntek, 1997; Lanstyák 2002).

A régi szavak kiavulása és az új szavak bekerülése lassabb
pl. az EM-ben a görög eredetű, z-re végződő szóvégi -e ejtése
(a MM szakemberek közül már csak az idősebb korosztály)

EM *glukóze* = MM 1. *glukóz* 2. *glukóze* (régies)

EM *fakultás* = MM 1. *egyetemi kar* 2. *fakultás* (régies)

EM *internátus* = MM 1. *kollégium* 2. *internátus* (régies)

2. Anyanyelven való tanulás lehetőségének hiánya az egyetemeken a két világháború után.

3. Egészségügyi rendszerek felépítése és szervezeti eltérése (Gubás, 1993)

pl. EM *poliklinika* = MM *járóbeteg rendelő*

EM *asszisztens* = MM *nővér*

EM *elsőkész* = MM *operatőr*

4. A többségi (román) nyelv újlatin eredetének hatása a betegek (orvosi) szaknyelvi ismereteire pl. *adhézió, caries, fraktúra, intramuszkuláris*.

Közvetlen kölcsönszavak a többségi (román) nyelvből

pl. EM *fisa* = MM *kórlap*; EM *nitrous oxid* = MM *dinitrogén-oxid*;

EM *reanimáló* = MM *intenzív osztály*

Közvetett kölcsönzés

a, Alaki kölcsönszavak

pl. EM *appendicita* = MM *appendicitis*; EM *special* = MM *speciális*

b, Tükörszavak pl. EM *betegpénz* (*bani de boală* román) = MM *táppénz*

c, Jelentésbeli kölcsönszavak pl. EM *gázfeltöltődés* = MM *felfúvódás*;

EM *protekciós kesztyű* = MM *védőkesztyű*

5. Az MM-ben a szakemberek sok idegen (angol) kifejezést használnak. Az EM-ben ez lényegesen ritkábban fordul elő, ha létezik a terminus magyar megfelelője (pl. *study, compliance*).

Következtetések

- Fontos a szaknyelvek egységességének megőrzése a határon túli magyarok nyelvhasználatában is
- A nyelvi szétfejlődés veszélyeztetheti az adott szakterületen dolgozók szaknyelvi megértését
- Megfontolandó a nyelvi tervezés az egységes nyelvhasználat megőrzése érdekében

A szaknyelvművelés célja és lehetőségei

gyakori ellenvetés a nyelvápolási szándékkal szemben, hogy

a nyelv folyamatosan változik, fejlődik

DE: nem minden változás fejlődés.

Jövevényszavak: árnyalják a mondanivalót

DE: az új fogalmakat, jelenségeket egyértelműen azonosítani kell!

Gazdagítani, korszerűsíteni kell a szaknyelvet is!

A terminológiával, a szaknyelvvel kapcsolatos teendők

(Kiss, 2010)

1. Új terminusok alkotása (a hiányzók pótlása)
 2. Szakterület terminusainak rendszerezése
 3. Terminológia adatbázisok építése
 4. Szakszótárak összeállítása
 5. A szakszavak helyes beépítése a köznyelv szótáraiba
- + Oktatás**

Kinek a feladata a szaknyelvművelés?

- szakfordítók, szakírók feladata a szóalkotás, nyelvújítás
- DE: nem csak a szerzők felelőssége, a kiadóknak, szerkesztőknek, nyelvi korrektoroknak, lektoroknak, az orvosi nyelvet kutató nyelvészeknek is foglalkozniuk kell vele
- a külső nyelvi hatások kiküszöbölése lehetetlen, és nem is kívánatos
- De: a tudatos nyelvpolitika, **nyelvi tervezés szükséges**

Összegzés

- a szaknyelv és a szakszókincs változása (keletkezés, elhalás) sokkal intenzívebb, mint a köznyelvé
- a jelenlegi legerősebb hatást az angol nyelv (lingua franca) gyakorolja az orvosi szaknyelvre
- DE: a lingua franca mellett **meg kell őrizni a nemzeti (magyar) szaknyelvet**
- A magyar orvosi nyelv használata **társadalmi elvárás, jogilag előírt kötelesség.**
- az angol nyelv nagyon hasznos idegen nyelv a nemzetközi kommunikációban, de ugyanilyen **fontos a magyar nyelv** a magyar diskurzusközösség tagjainak **egymás közötti** párbeszédében

Összegzés

- új terminusokat kell alkotni, a meglévők helyesírását rendezni/egységesíteni
- a magyar szakmai/tudományos nyelv megújulását és fejlesztését **magyar nyelvű publikálással** lehet elősegíteni
- a szakszavakat, kifejezéseket a **szakmabelieknek kell kialakítaniuk, s** használniuk
- a **tudatos nyelvhasználatot** erősíteni kell a szakemberek körében

"Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós,
de idegenen sohasem" (Bessenyei György)

Irodalom

- Bősze, P. (szerk.) *A magyar orvosi nyelv tankönyve*. Medicina Könyvkiadó, Budapest, 2009.
- Corder, S. P. *The study of interlanguage*. Paper presented at ALA Congress. Stuttgart, 1975.
- Gubás, J. *Egészség(ügy)ünk nyelve – nyelvünk egészsége*. Forum: Újvidék, 1993.
- Kiss, G. *Szaknyelvi és terminológiai ismeretek*. Tinta Könyvkiadó: Szeged, 2010.
- Kugler Nóra; Tolcsvai Nagy Gábor: *Nyelvi fogalmak kisszótára*. Korona: Budapest, 2000.
- Kuna, Á. *Személydeixis és önreprezentáció az orvos-beteg találkozón*. Magyar Nyelvőr, 2016/140 (3). pp. 316–332.
- Lanstyák, I. A magyar nyelv határon túli változatai: babonák és közhelyek. In: Lanstyák, I., Szabó Mihály, G. (szerk.) *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*. Kalligram Könyvkiadó: Pozsony, 2002, 200–212.
- Péntek, J. *Kontaktusjelenségek és folyamatok a magyar nyelv kisebbségi változataiban*. *Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények*. 1997/41: 37–50.
- Schlögel, K. Európa szigetcsoport. www.eurozine.com/articles/2008-05-05-schlogel-hu.html (megtekintés dátuma: 2017. szeptember 25.)
- Selinker, L. *Interlanguage*. *IRAL (International Review of Applied Linguistics in Language Teaching)*, 1972/10: 209–231.

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom

- a PTE ETK Egészségtudományi Doktori Iskola vezetőjének,
a bíráló bizottságnak és a doktori iskola munkatársainak
- oktatóimnak
- kutatótársaimnak
- kollégáimnak
- a kutatások résztvevőinek
- CSALÁDOMNAK

Köszönöm a figyelmet!

Ove Berglund svéd orvos és műfordító:

„Ma már, hogy van fogalmam a nyelv struktúrájáról, az a véleményem, hogy: a magyar nyelv az emberi logika csúcsterméke.” (Magyar Nemzet 2003. XII. 2, 5. old.)